

ההפסקות באמירת הפסוק הראשון של קריאת שמע

בירור נוסח ההלכה ממקורה בספר 'על הכל' ע"פ כתבי יד¹

הקדמה
מקור הסוגיא
ההלכה בספר 'על הכל'
מסקנה

הקדמה

הרמ"א באורח חיים, סימן סא סעיף יד כתב:

ויש להפסיק בפסוק ראשון בין ישראל לה', ובין אלהינו לה' השני, כדי שיהא נשמע שמע ישראל, כי ה' שהוא אלהינו, הוא ה' אחד.

בדפוס השו"ע מופיע בסוגריים כמקור 'רוקח', אך ההפנייה לרוקח הינה טעות סופר - הדברים מובאים בדרכי משה אות ה בשם ספר 'על הכל':

ומצאתי כתוב בשם ספר על הכל שחיבר תלמיד מוהר"ם, כתב בשם מוהר"ם שצריך להפסיק שלוש הפסקות במקרא זה. אחד בין ישראל לה', שלא ישתמע שישראל הוא השם, והתוספות פרק מקום שנהגו פירשו טעם אחר, עיין שם. ועוד צריך להפסיק בין ה' אלהינו לה' אחד, כי היכי דלישתמע ה' שהוא אלהינו הוא ה' אחד. א"כ הפסוק נחלק לשלושה חלקים, והם שלוש הפסקות. וכן מורה על זה טעם הניקוד בפסוק שמע, שיש פסיק בין ישראל לה' ובין אלהינו לה'. עכ"ל.

אכן, העניין נמצא לפנינו בספר 'על הכל', אלא שלפנינו הנוסח אינו ברור כל צורכו. ולצורך זה נציג כאן את הסוגיא כולה, ואת התפשטות הבנת הלכה זו בחיבורים השונים.

1 ספר 'על הכל' הוא הראשון משלושה חיבורי הלכה ומנהג מחכמי צרפת שאנו עמלים כעת על ההדרתם מחדש במסגרת מפעלי 'מכון שלמה אומן': 'על הכל' - פסקי הלכה בהלכות תפילה וברכות מרבנו משה מאיוורא; 'מחכים' - סדר מנהגי התפילות לרבי נתן ב"ר יהודה; 'סדר טרוויש' - סדר ומנהגי תפילה לרבי מנחם שליח-ציבור מטריויש. ספר 'על הכל' נדפס לראשונה בשנת תרס"ח, ע"י מאיר צבי ווייס, על פי כת"י בודפשט, הספריה של האקדמיה ההונגרית למדעים, Kaufmann A 370 (מתכ"י: F15136, המאה החמש עשרה), דפים 445-498, בגיליון. המהדיר הראשון הסיק שהספר נכתב ע"י תלמיד מהר"ם מרטנבורג, אך כבר רי"נ אפשטיין הוכיח ('על הכל', סיני, צד, תשד"מ, עמ' קכג-קלו) שהר"ם הנזכר בספר אינו מהר"ם מרטנבורג, אלא רבנו משה ב"ר שניאור מאיוורא. בעזרת ה' אכתוב על כך ועל הספר ועניינו וזמנו וכו' במבוא למהדורה החדשה. מאמר זה התפתח במסגרת מלאכת ההדרה. ויהי נועם ה' עלינו.

מקור הסוגיא

בתוספתא פסחים נאמר²:

שישה דברים עשו אנשי יריחו, שלושה כרצון חכמים ושלושה שלא כרצון חכמים. אלו כרצון חכמים: מרכיבין דקלים בערבי פסחים כל היום, וכורכין את שמע, וקוצרין לפני העומר [...] כיצד כורכין את שמע, אומרים שמע ישראל וגו', ולא היו מפסיקין. ר' יהודה אומר: מפסיקין היו, אלא שלא היו אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

ובבבלי³:

וכורכין את שמע. היכי עבדי, אמר רב יהודה: אומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, ולא היו מפסיקין. רבא אמר: מפסיקין היו אלא שהיו אומרים: היום על לבבך, דמשמע: היום על לבבך, ולא מחר על לבבך.

והראשונים נחלקו בביאור מ"ש בתוספתא "ולא היו מפסיקין". רש"י⁴ ביאר שלא הפסיקו בין 'אחד', ל'ואהבת', למרות שצריך להאריך באחד, ולהפסיק בין קבלת עול מלכות שמים לדברים אחרים. התוספות בפסחים⁵ ביארו שאנשי יריחו לא הפסיקו בין 'שמע ישראל' ל'השם', שמשמע שהוא מדבר עם ה' ואומר לו שישמע לישראל ויענם⁶. והתוספות במנחות⁷ ביארו ג"כ שאנשי יריחו לא הפסיקו בין 'שמע ישראל' ל'השם', אלא שכתבו שקריאה זו נראית כמי שאומר לישראל שישמע את השם⁸.

2 פרק ג הלכה יט, במהדורת ר"ש ליברמן עמ' 157-156, וראה: תוספתא כפשוטה, שם, עמ' 542-541.

3 פסחים נו, א.

4 רש"י שם ד"ה ולא: "ולא היו מפסיקין: בין אחד לואהבת, אף על פי דצריך להאריך באחד, ולהפסיק בין קבלת מלכות שמים לדברים אחרים, שכל אחד מקבל עליו ואומר אחד הוא אלהינו בפסוק ראשון, ופסוק שני לשון צוואה היא". וכך הוא בניסוח דומה בפירוש ריב"ן לפסחים, שם, מהדורת א' קופפר, ירושלים תשמ"ד, עמ' 21; ובמרדכי, ברכות, סי' מז.

5 שם, ד"ה לא היו מפסיקין.

6 וכן הוא בחידושי הר"ן, שם, ד"ה ולא היו.

7 דף עא, א ד"ה וכורכין.

8 ובתוספות הרשב"א משאנץ, פסחים שם, מהדורת הרב מ"י הלוי פרום, ירושלים תשט"ז, עמ' קמא: "ולא היו מפסיקין: שהיו אומרים כל הפסוק בבת אחת, ולא היו מפסיקין בין שמע לשם, דמשמע שאומר לישראל שישמעו את השם, אי נמי אומר לשם שישמע ישראל. ובקונטרס פירש בעניין אחר". וראה: אבודרהם, דיני קריאת שמע, ד"ה ואלו הן; עלי תמר, פסחים, פ"ד, הלכה ט, ד"ה אלא.

ההלכה בספר 'על הכל'

רבי משה מאיוורא בספר על הכל⁹ כותב:

והילכתא דבפסוק שמע ישראל יפסיק ג' הפסקות, כדמשמע מתוך דברי ר"ת ור"י פרק מקום שנהגו¹⁰, דאמ' התם: ג' דברים עשו אנשי יריחו כו', שהיו אומרים שמע ישראל כו', ולא היו מפסיקין. פירש בקונטרס: לא היו מפסיקין: פירוש: לא היו מאריכים באחד. ור"ת פירש שלא היו מפסיקין בין ישראל ליי"י אלהינו, שהיה משמע שישאל הוא אלהי¹¹. ולר"י נראה שצריך להפסיק בין יי"י אלהינו ליי"י אחד, דפשטיה דקרא הכי הוא: שמע ישראל יי"י אלהינו, פירוש: ששמו יי"י אלהינו, ומי ששמו יי"י הוא אחד, והיינו קיבול מלכות שמים. אבל מי שקורא: שמע ישראל יי"י אלהינו יי"י אחד ביחד, אין כאן קיבול עול מלכות שמים. והם לא היו מפסיקין ולא היו עושין בטוב. ובחומשים מדוייקים נמצא ספק¹² בין יי"י לאלהינו ובין יי"י לאחד, וזה מוכיח כמו שפי¹³. ומתוך הנהו פי' אמר לנו הר"ם: כי הבא לקבל עליו עול מלכות שמים שלימה, יפסיק בפסוק דשמע ג' הפסקות: שמע ישראל יפסיק, ובין יי"י אלהינו יפסיק, ובין יי"י לאחד יפסיק.

מהר"ם מאיוורא כתב: "ובחומשים מדוייקים נמצא ספק בין יי"י לאלהינו, ובין יי"י לאחד. וזה מוכיח כמו שפי". לפי דבריו בחומשים מדוייקים ישנן שתי הפסקות, אחת בין ה' לאלהינו, ואחת בין ה' לאחד, ולפי זה הקריאה היא: שמע ישראל ה', אלהינו ה', אחד. אך פיסוק זה אינו תואם לשום שיטה שנזכרה לעיל, ובוודאי שאין ממנו שום הוכחה לשיטת ר"י!

בכתבי היד ירושלים¹⁴ וברלין¹⁵ קיים ניסוח אחר: "ובחומשים מדוייקים נמצא הפס' בין יי"י אלהינו, ובין יי"י אחד, וזה מוכיח כמו שפי". את הניסוח הזה ניתן להבין בכמה צורות: 1. כמו בשאר כתבי-היד ההפסק נמצא בין ה' לאלהינו ובין ה' לאחד. 2. יש הפסק אחד, והוא נמצא בין ה' לאלהינו לה' אחד. 3. יש שני הפסקים, אחד בין שמע ישראל לה' אלהינו, והשני בין ה' לאלהינו לה' אחד.

האפשרות האחרונה מתאימה לשני הפירושים של ר"ת ור"י, שכן ההפסק הראשון

9 הנוסח כאן הוא ע"פ כת"י בודפשט 370, עמ' 448, על פיו נדפסה המהדורה הראשונה.

10 ר"מ מאיוורא הוא המקור היחיד שיש לנו על דעות ר"ת ור"י הללו.

11 לא מצאתי מי שכתב שהבעיה בקריאה רצופה: 'שמע ישראל יי"י', שנשמע שישאל הוא אלהינו.

12 בכת"י אחרים הנוסח הוא: פסק/הפסק.

13 = כמו שפירש ר"י.

14 מכון שוקן למחקר היהדות, ירושלים, Ms. 19523 (מתכ"י: F71912), דף קסט א.

15 מחזור אורליינש, לשעבר כ"י ברלין, כתב יד הקהילה. צילומו נמצא במכון שוקן, דף 214ב.

נועד כדי שלא לומר 'שמע ישראל ה', כשיטת ר"ת, וההפסק השני נועד להפסיק בין ה' אלהינו לה' אחד, כשיטת ר"י.

החלק השני הטעון בירור הוא סוף דברי מהר"ם איוורא: "ומתוך הנהו פי' אמר לנו הר"ם: כי הבא לקבל עליו עול מלכות שמים שלימה, יפסיק בפסוק דשמע ג' הפסקות: שמע ישראל יפסיק, ובין י"י אלהינו יפסיק, ובין י"י לאחד יפסיק". א"כ הקריאה של הפסוק היא: שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד. לפי ניסוח זה יש בקריאת 'שמע ישראל' שלוש הפסקות וארבע פסקאות, ולא שלוש פסקאות.

ובניסוח שונה בכת"י ירושלים: "שמע ישראל ומפסיק, י"י אלהינו ומפסיק, י"י ומפסיק, ואח"כ אומר אחד". אלא שקריאה זו צריכה ביאור, מפני מה צריך להפסיק בין ה' לאחד. בכת"י ברלין: "שמע ישר' יפסיק בין י"י אלהינו ובין י"י אחד". ולפי זה הקריאה תהא: שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד. וקריאה זו מתאימה למה שנמצא לפי עדות ר"מ מאיוורא בחומשים מדויקים.

קטע זה הועתק ע"י הרב חיים עובדיה ז"ל בספר באר מים חיים¹⁶, ושם סיים את הציטוט במשפט: "יפסיק בפסוק שמע שלשה הפסקות כדאמרן. עד כאן", ללא פירוט ההפסקות. ולאחר מכן הוא דן בדברי התוספות ביחס לדברי ר"י, ומסיים שצריך לעשות שלוש פסקאות, שמע ישראל, ה' אלהינו, ה' אחד¹⁷. ומספר באר מים חיים העתיקו הרמ"א בדרכי משה¹⁸ וספר קנה בינה¹⁹.

רבינו חיים ב"ר שמואל בן דוד מטודילו, 'בעל הצורות', חכם קדמון שלמד אצל חכמי ספרד וחכמי צרפת, תלמיד הרשב"א ורבינו פרץ מקורבייל²⁰, מביא אף הוא בספרו את ההלכה הזו:

וקריאתו של פסוק ראשון, רת"ם ורבי' ז"ל [כתבו] דצריך שלש הפסקות. שמע ישראל יפסיק, השם אלהינו יפסיק, ה' אחד. ולא כאנשי יריחו שלא היו

16 ניו-יורק תשע"ג, עמ' קכד-קכה. הרב חיים עובדיה מחכמי שאלוניקי בדור שאחרי גירוש ספרד, תלמיד רבינו אליהו מזרחי ז"ל ורבי יצחק אמארייליו ז"ל. ספרו 'באר מים חיים' נדפס בחייו בשנת ש"ו, וכולל שני חלקים: 'עץ חיים' בענייני סעודה וברכת המזון, ו'מקור חיים' סדר קריאת שמע שעל המיטה והמסתעף. מהדורה חדשה ניו-יורק תשע"ג. ראה שם בתולדות המחבר, עמ' 21-3.

17 הרב מ"מ כשר, שמע ישראל, ירושלים תש"מ, פרק טז, עמ' שנג-שנט, עמ' שנה, הבין כי כל הקטע הוא מספר על הכל, ולכן טען שלפניהם היה על הכל שלם, אך באמת מדובר על תוספת המחבר.

18 הרמ"א העתיק קטע נוסף מספר באר מים חיים במקום אחר, וראה במבוא לספר באר מים חיים, עמ' 20.

19 פראג שע"א, דף לו ע"א; קראקא תרנ"ד, עמ' 92. אין זה מקור נוסף המעתיק את ספר על הכל כפי שהבין הרב כשר, שם עמ' שנד, אלא העתקה מספר באר מים חיים. ועי' הרב כשר: שו"ת דברי מנחם, ח"ד, סי' יד, פ"ז. ירושלים תשמ"ג, עמ' רג-רד.

20 ראה ספר צרור החיים מבוא עמ' ג-ז.

מפסיקין. ואלו השלשה הפסקות כנגד ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך²¹.

ברור שלפניו עמד ספר 'על הכל', וממנו הוא מביא את ההלכה הזו. מעניין לציין כי אף מה שכתב בצרור החיים: "ואלו השלשה הפסקות כנגד ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך" קשור עם המשך הדברים בספר 'על הכל': "ויהרהר י"י מלך י"י מלך י"י ימלוך לעולם ועד". הלכה זו נמצאת לפנינו כהוספה בחלק מכתבי היד של חיבור מנהגים צרפתי בשם 'ספר מחכים' לרבי נתן בן יהודה, חיבור זה היה נפוץ בתקופת הראשונים, והגיע לידינו בכתבי יד רבים²².

אומ' הר"ר מאיר²³ יפסיק שלש הפסקו' שמע ישראל יפסיק, ובין י"י אלהינו, ובין י"י לאחד, ואין להאריך באלף דאחד, ולא יחטוף בחי"ת. ואסור להפסיק בין ויאמר לאמת ויצב. וזמן ק"ש עד ג' שעות, מכאן ואילך כאילו קורא בתורה. וצריך להאריך בחי"ת של חד כדי שימליכוהו בשמים ובארץ ובארבע רוחות העולם²⁴.

כמו כן בסידור כת"י וטיקן 324 דף 15א-ב, נכתב:

עוד צריך כשיאמ' שמע ישראל יפסיק מעט, כדי שלא יהא נראה שהיה אומ' שמע ישראל, כלומר, שתי תיבות הללו הו' יי אלהינו, וזהו חירוף גדול, לפיכך יפסיק מעט ויחשב בלבם בש' בשמע ישראל מה שאמרתי לעי'. ואח"כ יאמר השם אלהינו, ויפסיק גם כן בין תיבת אלהינו לתיבה שלאחריו, שאם יסמוך זה לזה לא תהא מליצה נאמה למבין. ק²⁵.

מסקנה

זכינו לברר הלכה מהלכות קריאת שמע המובאת בהגהות הרמ"א ממקורה בספר 'על הכל', זיהינו את נוסחה המקורי על פי כתבי היד, ותיארנו את נפתולי העברתה במשך הדורות מאז נכתבה על ספר ע"י תלמיד ר"מ מאיוורא ועד לקביעתה כפסק הלכה בשו"ע.

21 ספר צרור החיים, דיני קריאת שמע, סי' ת, עמ' ו.

22 כעשרים כתבי-יד, וביניהם שינויי נוסח רבים והוספות רבות שנוספו בחיבור בכ"י שונים. בימים אלו אנו במכון שלמה אומן עורכים מהדורה חדשה של הספר, הפיסקה שלפנינו הינה אחת ההוספות הנמצאות בחלק מכתבי-היד.

23 ניתן לשער שהמעתיק פתח את ראשי התיבות: ר"מ = רבינו מאיר.

24 כת"י פרמה 1902, דף 204א; מוסקבה 728, דפים 446-445. כמו כן פיסקה זו נמצאת בגליון ספר מחכים כת"י ניו-יורק 8227 דף 68. על כתבי-היד של ספר מחכים והיחסים ביניהם אכתוב בל"נ במבוא לספר מחכים.

25 לכת"י זה הופנית ע"י הרב י"י סטל הי"ו.